

UNA DENÚNCIA INTERESSADA: LA DEPURACIÓ DE FRANCESC SALAS JANER

AMEIB
ANTONI AULÍ GINARD
JOAN CARBONELL MATAS
ESPERANÇA RAMIS DE PLANDOLIT
JAUME SERRA I BARCELÓ

INTRODUCCIÓ

Com es prou sabut, un dels col·lectius més perjudicats pels grups que impulsaren el cop d'estat de 1936 va ser el del magisteri nacional. Des dels esdeveniments de la Setmana Tràgica, l'església catòlica mirava amb gran recel qualsevol escola que no pogués controlar completament. La separació entre *escoles de Déu* i *escoles del Dimoni* es va fer més taxativa. El tema es va fer més notori amb les mesures laiques de les II República. En el cas de Mallorca les mesures es varen intensificar a partir de març de 1936 amb la qual cosa, molts dels mestres que es limitaren a complir la legalitat i les ordres que es donaven des de la Inspecció, varen ser mirats com a enemics o adversaris a batre.

El resultat va ser un inspector assassinat i no menys de 23 docents morts de diverses maneres; la majoria d'ells pel simple procediment del tir al cap.¹ Emperò hi hagué altres tipus de morts que es poden considerar, d'una manera eufemística com a *danys col·laterals*: El director de la Graduada d'Algaida, acabà per suïcidar-se;² altres morts o emmalaltits a conseqüència dels patiments, ...³

En el decurs del procés de depuració dels mestres d'Inca hi hagué capítols vertaderament sagnants. En altre ocasió es presentà el cas del mestre de Can Boqueta, ..., que es lliurà de ser assassinat per molt poc. També ja es conegut, en part, el cas del professorat de l'Institut que va haver de veure com algun membre del claustre acabàs assassinat, el seu conjunt separat de l'ensenyament i la institució desapareguda.⁴

Un d'aquests *danys col·laterals* serà el cas del mestre de la Graduada d'Inca Francesc Salas Janer. Una de les tragèdies personals que envoltaren el procés depuradors del magisteri primari mallorquí. Si es té en compte que aquest mestre ja ja

¹ Una primera aproximació a les persones mortes durant aquesta contesa es pot veure a CAPELLÀ, LLORENÇ (1989): *Diccionari Vermell*. Editorial Moll – Mallorca. Les dades que aporta aquest autor, poc a poc se van ampliant.

² Joan Sixte Martí Galià Lleonard (1906 – 1940). Formà part del grup de mallorquins que s'inscriviren a Olimpíada Popular que s'havia de fer a Barcelona entre els dies 19 i 26 de juliol de 1936, en la qual havien de participar unes 8.000 persones antifeixistes de diferents nacionalitats (5.000 atletes i 3.000 membres de grups folklòrics) i que dia 19 hagueren de suspendre a causa de la insurrecció dels militars feixistes. Aquesta Olimpíada Popular s'havia de fer per oposició als Jocs Olímpics de Berlín, que Hitler aprofitava per fer propaganda nazi. Tornat a Mallorca va ser sancionat amb l'expulsió. Segons notícies orals, es penjà del capçal del llit.

³ AULÍ GINARD, Antoni; RAMIS COLL, Tonianina; SERRA I BARCELÓ, Jaume (2002). "Les baixes mèdiques del Magisteri Balear (1940-1945): conseqüències postraumàtiques de la Guerra Civil" A *Gimbernat, 2002 II. Actes del XIIè Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, p. 145-176.

⁴ AULÍ GINARD, ANTONI/ RAMIS DE PLANDOLIT, ESPERANÇA, CARBONELL MATAS, JOAN/ SERRA BARCELÓ, JAUME (2008): "La depuració dels professors de l'Institut d'Inca" in *8es Jornades d'Estudis Locals – Ajuntament d'Inca*, pàgs.135-164.

tramitava la documentació per jubilar-se, però que la mort li arribà abans es pot comprendre l'efecte que tengué la maquinària inquisitorial dels triomfadors del cop d'estat de 1936.

APUNTS BIOGRÀFICS

Francesc Salas Janer va néixer a Inca el 16 de novembre de 1870.⁵ Segons la seva partida de baptisme, va néixer al carrer de la Glòria. Els seus pares eren pagesos: Francesc i Joana Maria. Va obtenir el títol de mestre elemental el 14 de desembre de 1906 quan ja tenia 36 anys. Tenia també el títol de batxiller, fet gens habitual entre els mestres del seu temps. Segons sembla havia estat seminarista,⁶ cosa que permetria explicar la seva tardança en arribar al magisteri.

Per oposició guanyà la plaça de mestre d'Establiments el juny de 1909.⁷ Va regir aquella escola fins que el març de 1916 aconseguí el trasllat a Lloseta. En aquest sentit se l'ha de considerar un mestre privilegiat ja que era habitual que els mallorquins haguessin de passar els primers anys fora de l'illa. Va ser mestre de Lloseta fins l'agost de 1927 que aconseguí el trasllat a Inca, a l'escola núm. 2 on impartí classes diürnes i nocturnes. Quan a 1931 les escoles de nins es transformaren en Graduada ell expressà la seva voluntat de continuar com a mestre de secció. Quan començà a exercir, el seu sou anual era de 825 pessetes i a 1936 de 6.000 pessetes.

LA PRIMERA DEPURACIÓ

Com ja s'ha plantejat en altres ocasions, el procés de depuració del magisteri de Mallorca es produí en un moment en què l'illa es trobava pràcticament aïllada de la resta de l'«Espanya Nacional». Per aquest motiu, els primers procediments que estructurarà la Junta de Defensa no s'aplicaren a l'illa.⁸

La iniciativa partí de l'Inspector en Cap Joan Capó que ja a principis de setembre de 1936 tenia preparades unes llistes dels diferents mestres. De fet, segons ordre del governador civil, tots els funcionaris públics es donaven per cessats i, cas de voler continuar, havien de jurar fidelitat al *Glorioso Movimiento Nacional* i presentar els avals corresponents.

El tema dels mestres va ser un tant més complex. S'organitzà un sistema que, sense gaires problemes es pot qualificar d'autodepuració ja que era el propi mestre el que es responsabilitzava de tota la replega de documentació. Se li enviava un conjunt de fitxes que s'havien de retornar reemplenades. La primera era pròpia del mestre i en ella feia una declaració jurada de com no pertanyia a un partit polític que formàs part del Front Popular o a un sindicat de classe. Una altra anava dirigida al comandant de la Guàrdia Civil, altre al rector i una altre per a diverses personalitats.

⁵ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA: EXPEDIENT PERSONAL DE FRANCESC SALAS JANER.

⁶ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

⁷ La Vanguardia del 5 de juny de 1909, pàg 3.

⁸ MORENTE VALERO, FRANCISCO (1997): *La depuración del Magisterio Nacional (1936-1942)* Ed. Ámbito – Barcelona.

Era el propi mestre que lliurava les diferents fitxes, les replegava i les remetia al Tribunal Depurador.⁹ Aquest les guardava en un sobre de tamany petit en el que es realitzaven les corresponents anotacions. En el cas de Francesc Salas, i a causa de la seva pròpia evolució, es conserven totes.¹⁰

En aquest sobre petit, numerat amb el 29, consta que impartia classes a Inca i, a llapis, s'anota com totes les informacions eren bones. En la seva pròpia declaració, signada el 10 de setembre de 1936, consta que no havia militat en la ABTE ni en cap dels partits que integraven el Front Popular. E

I que s'ha de destacar d'aquest document és que les parts manuscrites són de lletra vacil·lant i tremolosa. Els altres informes es signaren abans del 16 de setembre. En cinc dies es va replegar tota la documentació.

El batle d'Inca signava un certificat positiu amb algunes dades interessants: *Según los datos obrantes en esta alcaldía y los informes adquiridos referente a la conducta particular y profesional del maestro D. Francisco Salas Janer, nada consta en contra de su buena conducta, y en lo referente a su actuación como maestro, aunque es ya viejo cumple con su cometido.* El comandant de la Guàrdia Civil certificava que el mestre *a quien se contrae [sic] la presente es de inmejorable conducta y antecedentes tanto profesional como particular.*

Més explícit era l'informe de Don Pere Cerdà, secretari del *Colegio Católico de 2ª Enseñanza titulado del Beato Ramón Lull, establecido en Inca a cargo de la Asociación de Padres de Familia*, signava el seu certificat el 8 de setembre de 1936:

Que Don Francisco Salas Janer, natural de esta ciudad, y Maestro Nacional de la misma desde hace más de ocho años, según opinión general, ha desempeñado su cargo, no sólo con todo esmero sino también con el espíritu de un verdadero apóstol cristiano: pues, sin faltar a las leyes establecidas, aprovechó todos los medios y todas las ocasiones para formar a sus alumnos según los principios de la recta razón y de la moral católica. Además que en sus actuaciones extraprofesionales, como conferencias, reuniones, etc. Se mostró siempre defensor de los verdaderos y básicos fundamentos de la sociedad, oponiéndose a las corrientes contrarias, tan en boga. Y por último, que en su conducta particular, se portó siempre como fervoroso creyente.

⁹ BOP – Extraordinari del 19 de setembre de 1936: *De acuerdo con lo que dispone en el párrafo 3º del artículo 9º de la Circular de este Gobierno Civil nº 2.271 de fecha 3 de septiembre queda constituido el Tribunal que ha de examinar las fichas de los señores Maestros Nacionales del siguiente modo:*

*D. Mateo Torres Bestard
D. Antonio Nicolau
D. Alfredo Llompart.*

El Tribunal se constituirá en el plazo de tres días en la Comisaría General de Enseñanza de Baleares y ampliará sus funciones al examen de las fichas de todo el personal de los Centros docentes de esta provincia pudiendo ampliar información solicitando los datos que crea pertinentes de las personas y entidades que puedan ayudarles en esta obra tan importante como delicada.

Del resultado de su actuación darán cuenta a la Comisaría General de Enseñanza en Baleares con la propuesta de las sanciones pertinentes cuando haya lugar a ello.

¹⁰ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

LES PRIMERES MESURES

Com es pot veure, Francesc Salas no badà en donar curs a la documentació del primer tribunal depurador. El pànic que s'havia produït arran del desembarcament de Bayo i de les primeres onades d'assassinats indiscriminats. D'especial rellevància va ser l'assassinat de l'inspector Fernando Leal tota vegada que morí acompanyat del mestre d'Inca Jaume Canals Payeras. Aquest mestre, que exercia a l'escola dels franciscans Beat Ramon Llull, intentà ajudar l'inspector i ho pagà amb la vida. Aquest fet tal volta pugui explicar que alguns informadors fessin a Francesc Salas mestre d'aquest centre privat.

El resultat del primer procés de depuració no podia ser més positiu. Tots els informes eren bons i calia pensar en què no se'l tocaria. Emperò els temps no estaven per segons quines contemplacions. El problema era que ja les forces reaccionàries d'Inca s'havien preparat per acabar amb molts dels docents de la Comarca. Pel que sembla, Alfredo Llompart, el president del primer tribunal depurador demanà informes particulars a diverses persones dretanes sobre determinats docents per poder actuar amb més contundència del que permeties les fitxes d'autodepuració.¹¹

Un d'aquests informadors, pel cas d'Inca, va ser l'empresari Miquel Mir.¹² El 28 de setembre de 1936 envià un informe molt significatiu en el qual, a més de donar notícies sobre mestres i professors d'institut, es veia clarament el seu interès per col·locar algun dels seus protegits. Pel que fa a Francesc Salas, deia:

Francisco Salas. A este que es malo de sí y quiere siempre estar bien con todos; cuando estaba con las izquierdas era más izquierdista que los otros y cuando era como las derechas fingiéndose contrario a las izquierdas todo el mundo lo toma como un monicote (sic) a este por lo menos llevarlo a "Bata".

Com es pot veure, amb unes acusacions genèriques, l'informador demanava por menys que se'l desterràs a Guinea. No s'arribà a tant, sinó que per ordre governativa se'l desplaça a l'escola rural mixta de Can Boqueta, fet que, en sí mateix equivalia a una sanció. De totes maneres, segons el franciscà Francesc Fornés el tema va ser més complex:¹³

Este señor, parece que, al principio del movimiento, fue considerado como semirojo y le sacaron de la escuela graduada de Inca para meterlo en Ca'n Picafort (especie de destierro), escuela de la cual no llegó a tomar posesión; pues se conocen (sic) que se dieron cuenta, no sé si el Inspector u otros, del exceso de severidad y le dieron la escuela de Ca'n Boqueta

¹¹ El cas d'Inca no és únic. Es conserva un informe, també adreçat a Alfredo Llompart, per part de Francesc Pons sobre els mestres de Felanitx. AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONDS LLEONARD MUNTANER 10-5

¹² Es coneix molt poc d'aquest empresari. Es sap que formà part i fou dirigent d'*Unión Patriótica*, el partit únic creat durant la Dictadura de Primo de Rivera. D'altra part, va ser un dels primers afiliats a la Falange a Inca. Vegeu: MOROTE PONS, RAMON: *La Falange a Mallorca entre la República i el primer franquisme: espectre sociopolític*. Tesi Doctoral
http://www.tesisenxarxa.net/TESIS_UIB/AVAILABLE/TDX-0918106-120612//trmp1de1.pdf

¹³ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONDS LLEONARD MUNTANER 6-65.

distante de Inca unos dos Kilómetros y aquí continúa con aplauso de aquel vecindario.

L'escola mixta de Can Boqueta va ser creada el 31 de gener de 1933 i el primer mestre que l'ocupà va ser Antoni Vives Ferrer (16 de febrer) que hi accedí com interí. Per trasllat del 17 de setembre de 1934 hi accedí Miquel Mercadal Ramis.¹⁴ Allà hi va exercir, teòricament fins el 29 de setembre de 1936. L'escola de Can Boqueta era una antiga casa de fora vila, sense cap mena d'adequació a funcions educatives i que, a més a més, s'havia vestit amb mobiliari antiquat. Encara a la dècada de 1950 tenia entre 40 i 50 alumnes matriculats que provenien dels horts i cases dels voltants.¹⁵

El seu trasllat va ser possible ja que el dia 19 de juliol de 1936, la falange d'Inca va detenir el mestre titular Miquel Mercadal Ramis, que acabà tancat a Can Mir. Per aquest motiu, amb efectes de l'1 d'octubre de 1936, i per ordre del governador civil del 4 de novembre, Francesc Salas va cessar com a mestre d'Inca i passà a ocupar l'escola mixta de Can Boqueta amb el mateix sou. Teòricament essent mestre allà s'inicià el segon procés de depuració.

LA SEGONA DEPURACIÓ

La Comissió Depuradora Provincial del personal de magisteri començà a funcionar el dia 3 d'abril de 1937. El president era el prevere, catedràtic de llatí i director de l'Institut Bartomeu Bosch. D'entre tots els altres vocals que hi formaren part, els més constants varen ser el coronel d'artilleria Rafel Ysasi i Josep Ramis d'Ayreflor.¹⁶ En conjunt, i tal i com passà a altres tribunals semblants, les decisions estaven en mans del tradicionalisme catòlic més intransigent.¹⁷ Aquest fet es confirma per l'enorme poder que seguí exercint a l'ombra Alfredo Llompart, que havia estat el president del primer tribunal depurador. Contràriament al que creu molta de gent, la Falange pràcticament mai hi tengué representació o un paper decisiu.

Aquesta Comissió es va fer càrrec de tota la documentació replegada pel primer tribunal, però en molts de casos anà molt més enfora. Segons la normativa que havia de regir el seu funcionament havien de demanar obligatòriament un informe al rector de la parròquia, un al comandant de la guàrdia civil, un al batle de la localitat on exercia el mestre i un darrer a un pare de família reputat, que habitualment es cercava entre els presidents o dirigents de les associacions catòliques.

El que s'ha de destacar de l'expedient de depuració de Francesc Salas és que no sembla que es demanassin tots aquests informes. El fet de què el seu expedient no s'enviàs a Burgos, permetria suposar que tota la documentació es conservàs. Quan això no passa es pot sospitar de què no seguí els tràmits habituals.¹⁸

D'altra banda, la Comissió podia demanar qualsevol informe complementari que permetés un millor coneixement d'un mestre. A la pràctica es sap que diversos membres del Tribunal encarregaren o confeccionaren ells mateixos informes per tenir documents de pes per poder proposar les sancions a determinats docents.

¹⁴ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA [ESCOLES REGENTADES PER MESTRES 1930-1940] folis 271v-272.

¹⁵ Notícia aportada per Antònia Corró que va ser una de les darreres mestres d'aquesta escola.

¹⁶ De fet, algunes sessions de la Comissió Depuradora es celebraren en el domicili particular del coronel Ysasi.

¹⁷ MORENTE VALERO, FRANCISCO (1997): *La depuración del Magisterio Nacional (1936-1942)* Ed. Àmbito – Barcelona.

¹⁸ És habitual trobar en els sobres de la Comissió Depuradora Provincial l'anotació *Listo para Burgos* quan s'havien replegat tots els informes. Aquesta anotació falta en el de Francesc Salas.

Aquest sembla ser el cas de Francesc Salas. Ja s'ha vist com un informe encarregat per Alfredo Llompart, no el deixava gens bé, encara que no explicitava cap fet objectiu. Calia cercar-ne algun altre per poder actuar en contra seva, i l'encarregat de fer-ho va ser el coronel Ysasi. Malauradament aquest està sense datar, però diversos aspectes fan pensar que va ser el primer en ser redactat.

L'informe del coronel Ysasi reflectia uns suposats esdeveniments que havien tingut lloc, segons ell, uns vuit dies abans d'esclatar la sublevació militar. A una trobada en el Puig de Santa Magdalena hi participaren el batle d'Inca i altres polítics d'esquerra.¹⁹ Segons aquest informe, el mestre havia parlat molt malament de la vida sexual d'alguns clergues, fins i tot de bisbes. Un ermità dels que regien el santuari va sentir tota la conversa i quan sortí, el mestre l'escometé a ell:

Un pobre ermitaño tuvo que oír estas conversaciones por medio (?) de sus dependencias y al partir el maestro, dijo al Ermitaño delante de aquellos marxistas: “Cuando vuelva, ya no llevará este hábito y estas barbas tienen que quitárselas”, puede pensar que el ermitaño se indignó de ver como un maestro, y ya de edad se hubiera portado con tan poco respeto y hablando de aquella manera.

A més a més, afegia que era molt amic de Gabriel Alomar, del qual es deia amb un to un tant despectiu *del Instituto*. Segons ell, els informes positius que s'havien lliurat d'aquest mestre eren degut a la seva família i a què a Mallorca ningú deia la veritat. Rafel Ysasi acabava amb una clara recomanació:

así es que valdría más que no figurara su candidatura entre los futuros maestros de la Nueva España y se le diera el merecido retiro.

Certament, tots els informes que s'havien tramés fins aquells moments eren positius. Tothom coincidia en considerar-lo de dretes i bon catòlic. Per la resposta del batle d'Inca d'aquells moments es sap que la Comissió Depuradora Provincial li demanava informes el dia 10 d'agost de 1937. El batle envià el seu informe al dia següent, que no podia ser més favorable i sols posava esment al seu caràcter faceciós, especialment de certes *camarillas*. Segurament va se a conseqüència d'aquest informe i del de Rafel Ysasi que el 31 d'agost de 1937 s'acordà demanar informes al superior dels ermitans del Puig de Santa Magdalena de Inca.²⁰

Les vagues acusacions de la seva ideologia i l'amistat envers membres del Front Popular també va ser adduïda com element de càrrec. Alguns informes favorables intentaren desmentir, o al manco minimitzar aquest punt.²¹

Es lo cierto fue mi amigo el señor Salas, ni es ni ha sido nunca rojo. Es blanco hasta los tuétanos, sin un pelo rojo. Verdad es que era amigo de algunos de los dirigentes rojos de Inca; pero hay que tener en cuenta que no era su amigo por ser rojos, sino porque son de una edad y conocidos desde

¹⁹ ARMENGOL, ANTONI/ ARMENGOL, JAUME (2005): *La repressió a Inca*. Perifèrics – Palma, pàgs. 36 – 40. El batle en aquells moments era Pau Capó Cantallops, membre d'Esquerra Republicana. No sembla que fos la trobada que hi tengué lloc el mateix dia 19 de juliol de 1936 ja que estava organitzada pels anarquistes i no sembla que hi acudissin les autoritats municipals.

²⁰ AMEIB – SECCIÓN ADMISISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONDO LLEONARD MUNTANER 10 – ACTAS DE LA COMISIÓN DEPURADORA, SESIÓN 28.

²¹ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

la infancia. Esta amistad con los rojos no impidió nunca al señor Salas el manifestarse de derechas, no solamente en privado, sino en público lanzadas sus charlas y aplaudidos discursos a favor del Sr. Gil Robles y su política.

UN INFORME FET A MIDA

Són diferents les notícies que es tenen de com membres de la Comissió Depuradora que tenien especial interès en desfer-se'n d'un determinat docent no feren cas als informes positius que, des de diferents bandes, els feren arribar. Fins i tot, es sap que a l'ajuntament de Palma hi havia persones encarregades de realitzar acurades investigacions o de fabricar informes a la carta sota la direcció d'algun membre de la Comissió Depuradora.²²

Casos com els de la mestra natural de Capdepera Maria Melis Melis, en el que s'encarregà un acurat treball d'informació és ben notori. En un escrit sense signar es mesclaren veritats, fets manipulats i vertaderes falsedats per tenir una causa certa per poder-la sancionar. El problema és que aquell escrit, considerat com a *del fiscal de la Señorita Melis* no resistia la més mínima revisió ja que immediatament apareixien les falsedats i inconsistències.²³

En línies generals, es pot considerar que el mateix passà amb l'informe que suposadament va enviar el superior dels ermitans del Puig de Santa Magdalena el 8 de setembre de 1937. Aparentment és impecable. En el seu aspecte formal no presenta cap disfunció. Contesta punt per punt els 6 aspectes d'informació que es demanaven a totes les persones. Una resposta massa perfecta per una persona que formava part d'un col·lectiu que no estava especialment preparat intel·lectualment.

La primera sospita apareix amb la pròpia estructura interna. En diverses ocasions, l'ermità Antoni, respon que no pot informar de determinats aspectes a causa de la vida retirada i la clausura que practiquen. El problema és que acaba per donar judicis de valor sobre les creences polítiques i religioses del mestre que contradiuen aquesta suposada vida retirada, ja que es tractaven de temes de la vida quotidiana i la rumorologia d'Inca.

Les sospites continuen quan s'analitzà que el text està escrit a màquina, i sols la signatura de l'ermità és manuscrita. Si bé no és impossible, és molt poc probable que a una ermita de 1937 hi hagués una màquina d'escriure i que un dels ermitans sabés mecanografia.

Finalment, una anàlisi textual confirma les primeres sospites. Quan es compara l'informe realitzat per Rafel Ysasi i el de l'ermità, els paral·lelismes són evidents:

INFORME DE RAFEL YSASI

Estuvo en el Oratorio de Sta. Magdalena, unos ocho días antes del Movimiento Salvador de España, en compañía del

INFORME DE L'ERMITÀ

Unos ocho días antes de iniciarse el glorioso Movimiento salvador de España, subió al Puig de Santa

²² En algunes ocasions, com en el cas del mestre Miquel Salvà de la Graduada Jaume Ferrer, s'encarregà una profunda investigació de la seva conducta personal fins trobar elements de sanció. El resultat va ser suposar-lo pare d'un fill il·legítim. SECCIÓN ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONDO LLEONARD MUNTANER 6-72.

²³ AMEIB – SECCIÓN ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONDO LLEONARD MUNTANER 5-30

último alcalde y algunos concejales de la nefasta r----- [= República; així a l'original]

todo el día dicho maestro no habló más que de porquerías mezclando siempre en ellas a dignos sacerdotes mallorquines, párrocos, e incluso Ilmos. Srs. Obispos que aún viven y otro ya difunto

Y si Vd. hubiera llegado a ser sacerdote (pues él fue seminarista) de seguro hubiera sido uno de los buenos?

“Yo, aunque hubiera encontrado en la Iglesia a cualquier mujer la hubiera robado”

“¿Cuando vuelva, ya no llevará este hábito y estas barbas tienen que quitárselas

el ermitaño se indignó de ser como un maestro, y ya de edad se hubiera portado con tan poco respeto y hablando de aquella manera.

Dicho Sr. Maestro era íntimo amigo de D. Gabriel Alomar, del Instituto y quiere ser de las personas de bien, pero también tenía últimamente mucha amistad con los marxistas;

Magdalena en compañía del último Alcalde de la nefasta república y algunos concejales de extrema izquierda

todo el día, dicho señor maestro tuvo por tema de su conversación las más desvergonzadas porquerías, mezclando siempre en ellas a Sacerdotes mallorquines, párrocos e incluso Obispos que viven en la actualidad y otros que ya fallecieron.

¿Si V. hubiese llegado a ser sacerdote (pues él fue seminarista), hubiese sido uno de los buenos?

Yo, aunque me hubiese encontrado en la Iglesia, hubiese abusado de cualquier mujer que me hubiese gustado, y aunque hubiese sido al pie del altar.

“Cuando vuelva por acá ya no llevará este vestido; y estas barbas, ya tenía que habérselas quitado”

Yo me indigné al ver que un señor maestro, de edad, ya, se portara todo el día, de una manera tan indigna e irreverente.

Por sus visitas al Puig puedo deducir, que era amigo de los que constituían el Frente Popular. Y se vanagloriaba de ser amigo del señor Alomar del Instituto.

En conseqüència, el que es pot deduir és que l'informe que va signar l'ermità va ser redactat per Rafel Ysasi. Els punts comuns són evidents i, fins a cert punt, ridículs. Un aspecte fonamental, però que no es desenvolupa ni s'investiga és la suposada amistat amb Gabriel Alomar. Emperò els altres no passen de ser comentaris festius en un context de disbauxa, però que podien ser considerats com a d'anticlericalisme.

LA CRISI PERSONAL D'UN MESTRE

Tal i com es pot deduir de la documentació conservada, l'únic membre de la Comissió Depuradora Provincial interessat per sancionar a Francesc Salas era el Coronel Ysasi. Per a ell bastava que se'l jubilàs de manera anticipada, una de les sancions que permetia la normativa vigent, malgrat que per a Miquel Mir se l'havia de desterrar a Guinea.²⁴ S'ha de recordar que en aquells moments ja tenia 67 anys, però no duia el temps suficient per assolir una jubilació completa. Per un pare de família nombrosa aquest aspecte podia ser greu.

S'ha de considerar, també, que tenia fama de bon cristià i que formava part d'una família de les considerades *d'ordre* (*Si en esa hay buenos informes seguramente son debidos a su buena familia*).²⁵ Com en altres casos, Francesc Sales Janer, es degué creure que l'anàlisi que se'n faria de la seva persona era de la seva tasca docent i professionalitat, no de la seva ideologia, amistats o comentaris faceciosos.

Com en altres casos, l'inici de tot el procés depurador suposà un trasvassament psicològic per al mestre. Per aquest motiu, ja en la primera documentació es poden detectar greus problemes de salut. La lletra manuscrita de les fitxes que se li pot atribuir, datades abans del 15 de setembre de 1936, denoten una estructura vacil·lant, tremolosa que tal volta es pogués deure a un parkinson més o manco evolucionat. En pocs dies aquest fet s'agreuà fins al punt de demostrar una important degradació psíquica i física. I això, que trobà avalistes sense gaires problemes. L'11 d'agost de 1937, abans de què es rebés el suposat informe del superior dels ermitans de Santa Magdalena, el batle d'Inca envià un informe globalment positiu. Sol hi havia un aspecte a considerar, però que podia ser usat a favor seva.²⁶

Conducta social y particular, era aficionado a la exhibición y servía de bufo a ciertas camarillas.

El 6 de setembre de 1937 el pare Francesc Fornès de la TOR des del convent d'Inca envia un escrit a Gabriel Morell intercedint pel mestre.²⁷ És significatiu que en un moment tant avançat de la investigació aquest frare es dirigís precisament a un membre novell de la Comissió Depuradora. El 12 de maig de 1937, quan feia poc més d'un mes que funcionava, es produí la primera baixa entre els membres de la Comissió: Antoni Villalonga.²⁸ Per substituir-lo es trigà un parell de mesos. L'elegit va ser Gabriel Morell Font dels Olors i, cal destacar que l'encarregat de llegir el telegrama que el nomenava no va ser el president Bartomeu Bosch, sinó Josep Ramis d'Ayreflor y Sureda, president de l'Associació Catòlica de Pares de Família.²⁹ Curiosament aquest mateix dia, l'inspector Mestras presentava la seva dimissió.³⁰

Curiosament Gabriel Morell participà en poques sessions de la Comissió Depuradora. La primera va ser la de 10 d'agost de 1937 en la que es tractà un tema

²⁴ AMEIB – GUERRA CIVIL – FONS NAZARET 75

²⁵ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

²⁶ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

²⁷ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

²⁸ Va ser cessat ja que va ser nomenat el 12 de maig de 1937 per ocupar un càrrec en el Secretariat de FE de las JONS.

²⁹ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 10 – ACTES DE LA COMISSIÓ DEPURADORA, SESSIÓ 18.

³⁰ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 10 – ACTES DE LA COMISSIÓ DEPURADORA, SESSIÓ 24.

conflictiu com va ser la proposta de sanció al mestre de Sant Joan Francesc Gayà Mas. Gabriel Morell s'alià a una proposta intermèdia entre la que formulaven Ysasi i Ayreflor que proposaven la separació definitiva del mestre i la de l'inspector Mestras que proposava un any de suspensió.³¹ Després d'aquesta tensa reunió sols assistí a les de 31 d'agost,³² 7 de setembre³³ i 18 de setembre.³⁴ L'escrit del franciscà s'insereix, per tant, en el curt període que actuà a la Comissió.

En el seu escrit, es demostra clarament com ja des dels primers moments Francesc Salas es sentí especialment perseguit i castigat:

Este señor, parece que, al principio del movimiento, fue considerado como semirojo y le sacaron de la escuela graduada de Inca para meterlo en Ca'n Picafort (especie de destierro), escuela de la cual no llegó a tomar posesión; pues se conocen (sic) que se dieron cuenta, no sé si el Inspector u otros, del exceso de severidad y le dieron la escuela de Ca'n Boqueta distante de Inca unos dos Kilómetros y aquí continúa con aplauso de aquel vecindario

El cert i segur és que no era amics dels republicans i fins i tot els va treure informació per comunicar-la als franciscans:

Es más, yo me considero obligado en conciencia a mostrar la cara a favor del señor Salas; pues se servía de la amistad que le unía con los rojos para sacarles o adivinarles algunas interesante[s] confidencia[s] para avisarnos a nosotros del peligro que corríamos en los últimos tiempos del sepulto

Me avisó en efecto alguna vez y prometiome siempre que haría lo posible para tenernos al corriente de cuanto pudiera interesarnos, tanto a las personas como al colegio.

És aquest informe el que més bé demostra com tot el procés de depuració influí greument en la salut física i psíquica del mestre:

Lo que ahora te suplico es que hagas cuanto esté de tu parte con tus compañeros, o Inspector, o el que fuera para darle una clase en la escuela graduada de Inca, en el próximo curso. No me parece cosa difícil, pues creo que debe de haber alguna vacante además de otras regentadas por un interino.

Salas se ha considerado y se considera humillado y le ha cogido tal estado de tristeza y abatimiento que actualmente no tiene salud para abrir la escuela y sospecho que la falta de salud y sus años (tiene 67 años que le han añadido una decena en un año) le obliguen a solicitar el retiro. Pero antes de pedir esto, sería de gran consuelo para él y su piadosa familiar, tiene esposa y seis hijos, verse repuesto en la Escuela Graduada.

³¹ AMEIB – SECCIÓN ADMISISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONDO LLEONARD MUNTANER 10 – ACTAS DE LA COMISIÓN DEPURADORA, SESIÓN 26.

³² AMEIB – SECCIÓN ADMISISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONDO LLEONARD MUNTANER 10 – ACTAS DE LA COMISIÓN DEPURADORA, SESIÓN 28.

³³ AMEIB – SECCIÓN ADMISISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONDO LLEONARD MUNTANER 10 – ACTAS DE LA COMISIÓN DEPURADORA, SESIÓN 29.

³⁴ AMEIB – SECCIÓN ADMISISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONDO LLEONARD MUNTANER 10 – ACTAS DE LA COMISIÓN DEPURADORA, SESIÓN 30.

LES CONSEQÜÈNCIES DEL PROCÉS DE DEPURACIÓ

Dos dies després de l'aval signat per Francesc Fornès, en què es demostrava com es veia afectada la salut de Francesc Sales, es signà el del superior dels ermitans del Puig de Santa Magdalena que, aparentment, confirmava punt per punt l'escrit del coronel Ysasi. En aquells moments la seva salut devia ser ja molt precària.

La fitxa que es conserva en el seu expedient personal és ben representativa d'algunes de les conseqüències del procés depurador. En primer lloc, a l'angle superior dret, i a llapis, hi ha una «R». Anotació que habitualment es posava als «rojos». A més es feia constar que era baixa per defunció del 26 de novembre de 1937.

El cas de Francesc Salas Janer, com es veu es pot considerar com una defunció indirecta de la persecució dels mestres. Una dany col·lateral, però no menys efectiu que si li haguessin disparat un tret al clotell.

DOCUMENT 1:

1936, 28 de setembre. Carta-Informe dirigida a Alfredo Llompart sobre alguns docents d'Inca i la seva comarca.

FONT: AMEIB – GUERRA CIVIL – FONS NAZARET 75

Hijos de J. Mir Jaume S.L.
Obispo Llompart, 84
Teléfono, 31

Inca 28 septiembre 1936

Sr. Alfredo Llompart
Palma

Mi buen amigo: a continuación te mando las nota que me pedistes.

La maestra Garau de Muro me informan que es buena, creo por esto que es un poco floja y de carácter no muy católica.

De Mancor del Valle también. La maestra Prats; esta es muy mala, pues su vida es de estas casi públicas en Inca, la llevaban al Instituto y se entendía con varios de esta; muchos días.

De Inca

D. Pedro J. Fornés, favoreció el laicismo siempre durante estos años de República, hoy ya va a misa, está detenido.

D. Miguel Mercadal, comunista y de los buenos.

Del personal [del] Instituto recibirás informes de los Padres de familia que yo estoy conforme.

Como los dos porteros del instituto son de los que hay que quitar y si es que pudieras, te voy a recomendar dos de Inca sobre todo el primero es persona lista y de los pocos católicos de verdad; el segundo también es bueno.

1 ° Son Mariano Calderón Luna, 52 años, casado con hijos, caller Bruy 10. Inca.

2° Miguel Horrach Amengual 41 años calle Pez 34. Inca

En San Cristóbal (Menorca) vive allí destinada la viuda con 6 hijos Vicente Bonet Pérez y como tiene su familia en esta de Inca, sería una obra de caridad si se la pudiera colocar a Inca o serca de Inca.

No sé si estos nombramientos pertenecen a vosotros o a otros pero de todas manera tu puedes influir.

Mi esposa saluda a la tuya y tú recibe un abrazo de tu amigo

Miguel Mir

Hijos de J. Mir Jaume
S.L.
Obispo Llompart, 84
Teléfono, 31

[Al marge: Informe sobre Francisco Salas]

Ángel Vallés. Comunista y muy mala persona.

Luís Alguacil. Católico y de muy buenos sentimientos.

Francisco Salas [Subrallat amb vermell] A este que es malo de sí y quiere siempre estar bien con todos; cuando estaba con las izquierdas era más izquierdista que los otros y cuando era como las derechas fingiéndose contrario a las izquierdas todo el mundo lo toma como un monicote (sic) a este por lo menos llevarlo a “Bata”. [Marcat amb línia vermella al marge esquerra].

Dª Francisca Carbonell muy buena

“ María C. Nicolau “ “

“ María Mas Sullana, esta es de las republicana y no tiene nada de católica, conviene quitarla para evitar que siembre mala semilla. [Marcat amb línia vermella al marge esquerra].

Dª María Santandreu buena

“ “ Erencia Alvarado “

D. Andrés Pérez Mercado [Nom subrallat amb vermell] este Sr. es una lastima (sic) que figure según dicen, afiliado a un partido republicano; pues en Inca se porta (sic) muy bien; tanto que en donde enseñaba prestaba su apoyo en todo y por todo a los centros de catecismo, siempre a misa y se ve que no le quedo (sic) más remedio que afiliarse, por este Sr. yo pido aún que no vino a verme una esección (sic).

Suyo afectísimo y amigo

[Signat: Miguel Mir]

DOCUMENT 2:

1937 (?) : Informe de Rafael Ysasi de Francisco Salas Janer

FONT: AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

Salas Janer, Francisco – Inca

Estuvo en el Oratorio de Sta. Magdalena, unos ocho días antes del Movimiento Salvador de España, en compañía del último alcalde y algunos concejales de la nefasta r----- [= República; així a l'original] y todo el día dicho maestro no habló más que de porquerías mezclando siempre en ellas a dignos sacerdotes mallorquines, párrocos, e incluso Ilmos. Srs. Obispos que aún viven y otro ya difunto. Decían que todos hacían la vida con sus (queridas) y uno de los oyentes se integró diciendo: Y si Vd. hubiera llegado a ser sacerdote (pues él fue seminarista) de seguro hubiera sido uno de los buenos? Y él contestó: “Yo, aunque hubiera encontrado en la Iglesia a cualquier mujer la hubiera robado” Un pobre ermitaño tuvo que oír estas conversaciones por medio (?) de sus dependencias y al partir el maestro, dijo al Ermitaño delante de aquellos marxistas: “¿Cuando vuelva, ya no llevará este hábito y estas barbas tienen que quitárselas puede pensar que el ermitaño se indignó de ser como un maestro, y ya de edad se hubiera portado con tan poco respeto y hablando de aquella manera.

Dicho Sr. Maestro era íntimo amigo de D. Gabriel Alomar, del Instituto y quiere ser de las personas de bien, pero también tenía últimamente mucha amistad con los

marxistas; así es que valdría más que no figurara su candidatura entre los futuros maestros de la Nueva España y se le diera el merecido retiro.

Si en esa hay buenos informes seguramente son debidos a su buena familia y aquí nadie quiere decir la verdad así como es.

[Signat: Rafael Ysasi]

DOCUMENT 3:

1937, 11 d'agost. Informe del batle d'Inca del mestre Francesc Salas Janer.

FONT: AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

En contestación al oficio de V.I. 10 del corriente interesando informes del Maestro Nacional D. FRANCISCO SALAS JANER debo significarle,

Conducta religiosa, buena.

Conducta social y particular, era aficionado a la exhibición y servía de bufo a ciertas camarillas.

Actuación política, no ha sido significado en ninguna agrupación política.

La orientación de su enseñanza obró correctamente.

Dios guarde a V.S. muchos años.

Inca 11 de agosto de 1937, II Triunfal.

[Signatura = il·legible]

Sr. Presidente de la Comissió Depuradora del Personal del Magisterio.

PALMA

DOCUMENT 4:

1937, 6 de setembre: Carta del P. Francisco Fornés, TOR, a Gabriel Morell intercedint pel mestre d'Inca Francesc Salas Janer

FONT: AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

Convento San Francisco
Inca

6 sepbre de 1937

Sr. D. Gabriel Morell:

Muy caro amigo: Ante todo te felicito por la estrella que se fue tras merecido, pero ignoto destino.

Deseo que te intereses cuanto te sea posible, con tus compañeros de la Depuradora, a favor del maestro de Inca. D. Francisco Salas.

Este señor, parece que, al principio del movimiento, fue considerado como semirojo y le sacaron de la escuela graduada de Inca para meterlo en Ca'n Picafort (especie de destierro), escuela de la cual no llegó a tomar posesión; pues se conocen (sic) que se dieron cuenta, no sé si el Inspector u otros, del exceso de severidad y le dieron la escuela de Ca'n Boqueta distante de Inca unos dos Kilómetros y aquí continúa con aplauso de aquel vecindario.

Es lo cierto fue mi amigo el señor Salas, ni es ni ha sido nunca rojo. Es blanco hasta los tuétanos, sin un pelo rojo. Verdad es que era amigo de algunos de los dirigentes rojos de Inca; pero hay que tener en cuenta que no era su amigo por ser rojos, sino porque son de una edad y conocidos desde la infancia. Esta amistad con los rojos no impidió nunca al señor Salas el manifestarse de derechas, no solamente en privado, sino en público lanzadas sus charlas y aplaudidos discursos a favor del Sr. Gil Robles y su política.

Es más, yo me considero obligado en conciencia a mostrar la cara a favor del señor Salas; pues se servía de la amistad que le unía con los rojos para sacarles o adivinarles algunas interesante[s] confidencia[s] para avisarnos a nosotros del peligro que corríamos en los últimos tiempos del sepulto

Me avisó en efecto alguna vez y prometiόμε siempre que haría lo posible para tenernos al corriente de cuanto pudiera interesarnos, tanto a las personas como al colegio.

Lo que ahora te suplico es que hagas cuanto esté de tu parte con tus compañeros, o Inspector, o el que fuera para darle una clase en la escuela graduada de Inca, en el próximo curso. No me parece cosa difícil, pues creo que debe de haber alguna vacante además de otras regentadas por un interino.

Salas se ha considerado y se considera humillado y le ha cogido tal estado de tristeza y abatimiento que actualmente no tiene salud para abrir la escuela y sospecho que la falta de salud y sus años (tiene 67 años que le han añadido una decena en un año)

le obliguen a solicitar el retiro. Pero antes de pedir esto, sería de gran consuelo para él y su piadosa familiar, tiene esposa y seis hijos, verse repuesto en la Escuela Graduada.

Dispensa Gabriel; he sido largo para que podáis haceros algún cargo de la situación y os toméis el mayor interés a favor de dicho señor.

Con recuerdos a todos, te abraza.

Su. affmo.

[Firmado: Fra. Francisco Fornés]

DOCUMENT 5:

1937, 8 de setembre: Informe de l'ermità Antoni sobre els esdeveniments del Puig de Santa Magdalena

FONT: AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

M. I. Sr. Presidente de la Comisión depuradora del Magisterio

Palma

M. I. Sr.: En contestación al Comunicado enviado por V.S. preguntando informes sobre el maestro de Inca D. Francisco Salas Janer, he de manifestar referente

A lo primero: Que desconozco la conducta profesional del citado maestro.

A lo segundo: Que dada nuestra vida de retiro, desconozco la conducta religiosa del mismo.

A lo tercero: Que en tiempos anteriores alternó con los partidos de derechas; pero en los últimos tiempos alternó únicamente con los partidos de Izquierda --- En cuanto a su conducta particular, puedo contestar relatando una escena que presencié.- Unos ocho días antes de iniciarse el glorioso Movimiento salvador de España, subió al Puig de Santa Magdalena en compañía del último Alcalde de la nefasta república y algunos concejales de extrema izquierda; y todo el día, dicho señor maestro tuvo por tema de su conversación las más desvergonzadas porquerías, mezclando siempre en ellas a Sacerdotes mallorquines, párrocos e incluso Obispos que viven en la actualidad y otros que ya fallecieron.- Decía que todos habían tenido sus queridas y otras barbaridades.- Uno de los oyentes, al oírle hablar de esta manera, le interrogó diciendo: ¿Si V. hubiese llegado a ser sacerdote (pues él fue seminarista), hubiese sido uno de los buenos? A lo que él contestó: Yo, aunque me hubiese encontrado en la Iglesia, gubiese abusado de cualquier mujer que me hubiese gustado, y aunque hubiese sido al pie del altar. Y siguió contando otras muchas porquerías y obscenidades.- Yo tuve que oír estas conversaciones, pues se tenían a la puerta de una de nuestras habitaciones.- Al despedirse de nosotros los ermitaños, delante de aquellos desvergonzados marxistas, me tocó el hábito diciendo: “Cuando vuelva por acá ya no llevará este vestido; y estas barbas, ya tenía que habérselas quitado” Yo me indigné al ver que un señor maestro, de edad, ya, se portara todo el día, de una manera tan indigna e irreverente.

A lo cuarto: No sé si formó parte de alguna asociación secreta.

A lo quinto: Por sus visitas al Puig puedo deducir, que era amigo de los que constituían el Frente Popular. Y se vanagloriaba de ser amigo del señor Alomar del Instituto.

A lo sexto: Que dado el carácter retirado de nuestra vida, no me es posible contestar.

Dios guarde a V.S. muchos años.

Inca, 8 de setiembre de 1937,- 2º T.

El Superior

[Signat: Erño. Antonio]

M.I.Sr. Presidente de la Comisión depuradora del Magisterio de Baleares.

DOCUMENT 6:

1937: 26 de novembre. Informe de Pedro Mayrata Fiol sobre el mestre Francesc Salas Janer.

FONT: AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – GUERRA CIVIL – FONS LLEONARD MUNTANER 6-65.

El que suscribe, Pedro Mayrata Fiol, Presidente de la Asociación Católica de Padres de Familia de Inca, evacuado el informe que se me pide por la Comisión depuradora del personal del Magisterio de Baleares, sobre el Maestro D. Francisco Salas Janer expongo:

1º Su conducta personal Buena.

2º Su conducta religiosa. Nada que objetar.

3º Su conducta social y particular. Poca pierna (¿) moral en la sociedad, tal vez debido a su enfermedad.

4º Sus actuaciones políticas. Se ignoran, pero siempre le he oído expresarse en concursos derechistas.

5º Orientación de su enseñanza o su actuación profesional en el sentido disolvente que informan las agrupaciones del Frente y Asociaciones secretas. No creo orientase mal la enseñanza. Lo expresado es, en síntesis, el concepto que he formado después de las indagaciones practicadas con personas de acreditada solvencia moral.

Inca 26 Noviembre 1937 – 2º Triunfal.

BIBLIOGRAFIA

ARMENGOL, ANTONI/ ARMENGOL, JAUME (2005): *La repressió a Inca. Perifèrics* – Palma.

AULÍ GINARD, Antoni; RAMIS COLL, Tonianina; SERRA I BARCELÓ, Jaume (2002). “Les baixes mèdiques del Magisteri Balear (1940-1945): conseqüències postraumàtiques de la Guerra Civil” A *Gimbernat, 2002 II. Actes del XIIè Congrès d’Història de la Medicina Catalana*, p. 145-176.

AULÍ GINARD, ANTONI/ RAMIS DE PLANDOLIT, ESPERANÇA, CARBONELL MATAS, JOAN/ SERRA BARCELÓ, JAUME (2008): “La depuració dels professors de l’Institut d’Inca” in *8es Jornades d’Estudis Locals* – Ajuntament d’Inca, pàgs.135-164.

AULÍ GINARD, ANTONI/ RAMIS DE PLANDOLIT, ESPERANÇA, CARBONELL MATAS, JOAN/ SERRA BARCELÓ, JAUME (2008): “in *8es Jornades d’Estudis Locals* – Ajuntament d’Inca, pàgs.

CANYELLES CRESPI, MARTÍ/ PUJALS MAS, MARGALIDA/ RIPOLL VAQUER, SARA/ SEGUÓ COLL, ALEXANDRE (2003): *Sa Pobla. La gent, el medu, la història* – Ajuntament de Sa Pobla.

CAPELLÀ, LLORENÇ (1989): *Diccionari Vermell*. Editorial Moll – Mallorca.

CARRIÓ I TRUJILLANO, BARTOMEU (1994): “*La Veu d’Inca*: un setmanari catòlic i nacionalista” in *I Jornades d’Estudis Locals* – Ajuntament d’Inca, pàgs- 199-213.

COLOM CAÑELLAS, ANTONI J. (1993): *Joan Capó Valls de Padrines. Un temps, uns fets*. Universitat de les Illes Balears. Biografies, 3 - Palma.

COMAS, ALBERT/ HUGUET, JOAN / SANTANA, MANEL (2004): *Historia de la UGT a les Illes Balears. Un segle de lluita sindical*. Edicions Documenta Balear – Palma.

COMAS, FRANCISCA (1997): *Melchor Rosselló i Simonet, mestre*. Ajuntament de Santa Maria del Camí. Edicions de l’Ajuntament.

COMPANY I MATES, ARNAU (1994): “La premsa comarcal i local a Mallorca. Aproximació a la premsa d’Inca” in *I Jornades d’Estudis Locals* – Ajuntament d’Inca, pàgs- 177-198.

DURAN PASTOR, MIGUEL (1992): *Sicut Oculi. Un tiempo pasado que no fue mejor. Vigilantes y vigilados en la Mallorca de la postguerra (1941-1945)*. Miquel Font, editor – Palma.

FERNÁNDEZ BENNÀSSAR, C. (1985): *Llorenç M. Duran i Coli (Inca, 1903)*. ICE, Col·lecció Els Nostres Educadors n° 4 – Palma de Mallorca.

FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, JUAN / GONZÁLEZ BLANCO, ISABEL MARÍA (2005): “L’escola de Tiraset als anys de la guerra civil (1936-1939)” ” in *V Jornades d’Estudis Locals Dedicades a “Inca 100 anys Ciutat”*, pp 25-29.

FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, JUAN/ GONZÁLEZ BLANCO, ISABEL MARÍA (2005) “L’ensenyança a les institucions religioses als anys de la Guerra Civil” in *V Jornades d’Estudis Locals Dedicades a “Inca 100 anys Ciutat”*, pp. 19-20.

FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, JUAN/ GONZÁLEZ BLANCO, ISABEL MARÍA (2005) “L’escola d’Arts i Oficis i l’Escola de Treball als anys de la Guerra Civil” in *V Jornades d’Estudis Locals Dedicades a “Inca 100 anys Ciutat”*, pp 21-24

- GINARD FÉRON, DAVID (1991): “Centres de reclusió a la Mallorca en guerra (1936-1939)” in *Randa* 28, pp. 19-67.
- GINARD I FÉRON, DAVID (1998): *L’oposició antifranquista i els comunists mallorquins (1939-1997)*. Publicacions de l’Abadia de Montserrat – Biblioteca Serra d’Or – Barcelona.
- GONZÁLEZ BLANCO, ISABEL MARÍA / FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, JUAN (2005) “Pressuposts i subvencions a càrrec de l’Ajuntament d’Inca als anys de la Guerra Civil adreçats a l’àmbit de l’Educació i la Cultura” in *V Jornades d’Estudis Locals Dedicades a “Inca 100 anys Ciutat”*, pp 31-40.
- GONZÁLEZ BLANCO, ISABEL MARÍA/ FERNANDEZ HERNÁNDEZ, JUAN (2005) “Construccions escolars als anys de la Guerra Civil” in *V Jornades d’Estudis Locals Dedicades a “Inca 100 anys Ciutat”*, pp 41-44.
- GONZÁLEZ BLANCO, ISABEL MARIA/ FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, JUAN (2005): “L’Institut Elemental de Segona Ensenyança” in *V Jornades d’Estudis Locals Dedicades a “Inca 100 anys Ciutat”*, pp 45-52.
- JANER MANILA, GABRIEL (2000): “Cent anys d’educació a la ciutat d’Inca” In *Inca, un segle ciutat, 1900-2000*. Ajuntament d’Inca . Inca.
- LLABRES MARTORELL, PERE J. (2005): “Inca en les grans transformacions del segle XX” in *V Jornades d’Estudis Locals Dedicades a “Inca 100 anys Ciutat”*, pp. 9-18.
- MAYO LORENZO, BEATRIZ (2003): “Depuración del magisterio español: la realidad del alumnado de 1939 a 1945” in *Papeles Salmantinos de Educación* Núm. 2, pp. 63-85.
- MIRALLES GILI, MIQUEL (2005) “Retorn dels franciscans a Inca i la seva incidència en el camp de l’educació” in *V Jornades d’Estudis Locals Dedicades a “Inca 100 anys Ciutat”*, pp. 173- 183.
- MIRÓ, S. (1998): *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Leonard Muntaner, editor. Llibres de la Nostra Terra, 36 – Palma.
- MORENTE VALERO, FRANCISCO (1997): *La depuración del Magisterio Nacional (1936-1942)* Ed. Àmbito – Barcelona.
- NEGRÍN FAJARDO, OLEGARIO (2006): “La depuración franquista del profesorado en los institutos de segunda enseñanza de España (1937-1943). Estudio cuantitativo para Galicia. In *Sarmiento* n° 10, pp. 55-99.
- PIERAS VILLALONGA, MIQUEL (1996): “Anticlericalismo durant la segona república. Inca 1931-1936” in *III Jornades d’Estudis Locals Dedicades- Ajuntament d’Inca*, pp. 219-228.
- SANLLORENTE, FRANCISCO (2005): *La persecución económica de los derrotados. El Tribunal de responsabilidades políticas de Balears (1939-1942)*. Miquel Font, editor. Colec. Arca de Noè n° 9 – Mallorca.